

BJARNI EINARSSON

UM SPÁKONUARF

SKRÁ sú sem prentuð er hér á eftir er meðal annarra heimilda um eignir og ítök Þingeyraklausturs í svo nefndri Þingeyrabók í Árnasafni í Kaupmannahöfn, en væntanleg hingað til lands til varðveislu í Stofnun Árna Magnússonar.¹ Stafsetning og orðmyndir skrárinnar benda til síðara helmings þrettándu aldar, og hefur textinn verið prentaður stafréttur í Íslenzku fornbréfasafni, fyrsta bindi.² Textinn í Íslenzku fornbréfasafni hefur nú verið borinn saman við ljósmynd af skránni og varð ekki séð ástæða til að rengja að rétt væri lesið, þó að prentað sé fullum stöfum í útgáfunni sumt það sem ekki verður lesið á ljósmyndinni.

Hér hefur sá kostur verið valinn að samræma stafsetningu skrárinnar að mestu leyti.

Til eru gömul eftirrit eftir skránni, annað skrifað af Birni Jónssyni á Skarðsá á fyrra helmingi sautjándu aldar, og hitt hefur Árni prófessor Magnússon skrifað seint á sautjándu eða snemma á átjándu öld. Útgefandi fyrsta bindis af fornbréfasafni, Jón forseti Sigurðsson, kveðst hafa stuðst við þessi eftirrit til að fylla á milli hornklofa ólæsilega staði í handritinu.

Spákonuarfr

Svá skal skipta Spákonuarfi at hluti skal gøra fimm ok skal hverfa enn sétti hlutr af enum fyrsta í Hvamm í Vatnsdal, en þat er eptir er skal hel[mingr] á Hq[skulls]staði, en annarr helmingr á Gunnsteinsstaði. Nú eru fiórir hlutir eptir, þar [skal taka] einn [hlut] ok draga ofan á þriá. Nú eru þar hlutir þrír, þar skal hve[rfa sét]tungr af enum fyrsta til Þingeyra. En þat er eptir er þess hlutar skal á Hqskullsstaði. Þá eru eptir hlutir tveir. Af qðrum þeira skal hverfa séttungr á Gunnsteinsstaði [. . . . .] ok þá skal því er eptir

¹ AM 279a 4to (Þingeyrabók).

² Stuðst við álit Stefáns Karlssonar um aldur skjalsins; *Ísl. fbrs.* I, bls. 305–306.

er skipta í fióra staði ok skal hverfa einn hlutr á Gunnsteinsstaði, annarr á Høskullsstaði, enum þriðia [skulu] skipta með sér munkar ok Þórar[inn . . . . . í] helmi[nga, en] fiórða skulu taka Mýramenn ok skipta í helminga með sér. Nú er eptir einn hlutr ok skal þeim skipta í fióra staði, ok skal hverfa einn hlutr á Másstaði, annarr til Svínavatns, þriðri til Spákonufells. Enum fiórða skulu skipta með sér í helminga munkar ok Þ[órarinn]. Sögn er sá hluti hefði fylgt Eyiunni syðri. Munkar eigu nú Gunnsteinsstaða hlut ok þann er Þórarinn hafði átt [. . . . .] eiga þeir nú Eyiar hluta.

Spákonuarfr er á milli Varar ennar fornu ok Deildarhamars, ok eigu spákonuarfar ef út festir, en norðanmenn ef inn rekr í hóp. En þat er nú samit at at helmingi skulu hafa hvárir. Þá er næst milli Laxár ok Forsár. Þá er frá Rauðaskriðu til Hrafnsár. Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði. Fyr Finnsstöðum er fimmdeilt ok hverfa þrír hlutir til Spákonuarfs, en tveir til lands. Þess minnti Karl ábóta at svá væri skipt, þá er hvalr kom þar. Eigi létsk Eyiúlfr Einarsson glöggv vita hver [þar] váru skipti. Vera kvað hann þá er þat sögðu at þriðjungr reka fylgði landi, en tveir hlutir Spákonuarfi. Fyr Árbakka er Spákonuarfr at öllum hluta, en engi milli Finnsstaða ok Árbakka. Þá er næst inn frá Þórlausgardys til Selvíkr. Þórlausgardys stendr fyrir Lækiardal á lækiarbakkanum fyrir sunnan. Svá kvað Eyiúlfr Einarsson segia sér Þórarin Þorfinnsson um Spákonuarf.

Af þeim þrem mönnum sem nefndir eru í skránni er ekki nema einn kunnur af öðrum ritum eða skjölum, og er það Karl ábóti. Karl Jónsson var vígður til ábóta í Þingeyraklaustri árið 1169. Hann sagði af sér 1181 og fór fjórum árum seinna til Noregs og var með Sverri konungi nokkur misseri og byrjaði að skrifa sögu hans. Hann fór aftur út til Íslands og tók á ný við ábótadæmi á Þingeyrum og hélt því til 1207, en dó árið 1212 eða 1213. Á árum Karls ábóta stóð hagur klaustursins með miklum blóma bæði í veraldlegum og andlegum eignum, og þá eru þar að minnsta kosti tveir merkir rithöfundar auk Karls, þeir munkarnir Gunnlaugur Leifsson og Oddur Snorrason.³

³ Karl vígður ábóti 1169 samkv. Konungsannál og Flateyjarbókarannál, *Isl. annaler* bls. 117, *Flateyjarbók* III 517. Karl mun hafa lagt niður ábótaembætti 1181, sökum þess að það ár er Kári vígður ábóti (til Þingeyra) samkv. annálum. Utanfór Karls 1185 sést af frásögn Guðmundar sögu góða, Sturlungu (1946) I 133. Árið 1187 deyr Kári ábóti samkv. flestum annálum (einn segir 1188), en

Svo er að sjá sem Eyjólfur Einarsson hafi verið heimildarmaður þess sem upphaflega skrifaði upp þessa lýsingu á skiptum Spákonuarfs og á rekamörkum. En Eyjólfur hefur hins vegar borið fyrir þessu Þórarin Þorfinnsson, líklega sama Þórarin og er einn spákonuarfa. Svo er að skilja sem Þórarinn sé þá látinn, enda er fyrir í skjalinu sagt að munkar, þ. e. Þingeyraklaustur, eigi nú hlut þann sem Þórarinn hafði átt. Í einu tilfelli er ágreiningur um hve mikill hluti reka á tilteknum stað teljist Spákonuarfur, og er þá vitnað til þess sem Karl ábóta minnti um skiptin, en Eyjólfur kvaðst þá ekki vita glöggt um þau skipti, en gat þess að sumir segði annað. Þar er um að ræða reka fyrir Finnsstaðalandi, og er það eini staðurinn þar sem spákonuarfar eiga að deila hval með landeiganda. Ekki munar nú miklu, því að ágreiningurinn er um það hvort spákonuarfar eigi þarna þrjá fimmtu hluta hvals eða tvo þriðju hluta.

Eins og áður segir benda orðmyndir og stafsetning skjalsins til síðara helmings þrettánda aldar, en tilvitnunin til Karls ábóta gæti þýtt að þessi texti hefði upphaflega verið skráður um hans daga og þá borinn undir hann. En þó þarf það ekki að vera, heldur kunna gamlir menn að hafa minnst þess hvað Karl ábóti hafði sagt sig minna um þennan tiltekna hlut einhvern tíma þegar rætt var um hvalskipti samkvæmt Spákonuarfi. Hitt sýnist efalaust að ákvæði Spákonuarfs hafi fram að þessu ekki verið til skráð, heldur hafi varðveitst í minni manna. Þetta kann vissulega að þykja ótrúlegt nútímamönnum, svo flókin sem skiptin eru, en víst er að fornmenn lögðu meira á minnið en nú hefur lengi tíðkast.

Rekamörk þurfa nokkurrar athugunar við. 1. Fyrst er talinn Spákonuarfur milli Varar ennar fornu og Deildarhamars. Fornavör er í Hraunsvík, og nefnt hóp er á milli Fornuvarar og Deildarhamars. Nafn þessa hamars er ekki á Uppdrætti Íslands (1972, 1:250.000), en hann er auðfundinn á uppdraettinum, því að sýslumörkin liggja yfir hann. Þessi rekafjara er ekki víðáttumikil, en er sögð ein hin rekasælasta á öllum Skaga.

2. Næst er bilið milli Laxár og Fossár. Innan þessara takmarka voru

---

Karl hefði ekki getað komist út til Íslands fyrr en í fyrsta lagi 1189 sökum siglingateppu. Karls er getið sem ábóta á Þingeyrum 1201 í Guðmundar sögu góða, Sturlungu (1946) I 145. Árið 1207 er Þórarinn ábóti vígður til Þingeyra samkv. annálum, og hefur Karl þá afsalað sér embættinu. Dánarár Karls er 1213 í Konungsannál o. fl., en 1212 í Höyersannál og 1211 í Flateyjarannál.

fjórar jarðir í byggð, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var skráð (kaflinn um Vindhælishrepp dagsettur 23. október 1708): Saurar í Nesjum, Kálfshamar í Nesjum, Sviðningur í Nesjum og Björg (Bjargir). Segir þar um Saura að rekavon sé lítil, 'og á jörðin allan viðreka, en hvalreki er Spákonuurfur og hefur ei jörðunni fylgt um langan aldur'. Um Kálfshamar er sagt að rekavon sé sæmileg, en 'hvalrekinn er kallaður Spákonuurfur og heyrir ekki jörðunni til'. Síðan er bætt við: 'Hvalrekann eiga Höskuldsstaðir og aðrar kirkjur, vide ut supra Höskuldsstöðum'. Um næstu tvær jarðir er ekki annars getið en að þær eigi sjálfar allan reka, en hann er að vísu sagður mjög torsóttur niður há björg.⁴

3. Næsta rekamark 'frá Rauðaskriðu til Hrafnsár' hefur verið endurtekið athugasemdalaust í máldögum Höskuldsstaðakirkju og víðar uns kemur að dómi frá árinu 1634. Guðmundur Hákonarson lögsótti Bjarna Ólafsson, bónda á Bakka undir Brekkum, fyrir að hafa hirt hvalspart, sem Guðmundur taldi eign Þingeyrakirkju og Hvammskirkju. Hvalinn hafi rekið á Bakkafjöru, og hafi bæði Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn tekið hlut sinna kirkna af þessum hval í samræmi við máldaga. Því næst bar Guðmundur fram gamlan kirknanna máldaga er tíðlega almennilega kallast Spákonuurfur, hann svo hljóðandi: Spákonuurfur er frá milli Fornuvör og vestur til Deildarhamars, þar næst vestur til Laxár og Fossár, þá frá Rauðaskriðu til Rafnsár, þá í Hellirsvík til marks við Finnsstaði; fyrir Finnsstöðum fimmdeildur, hverfa þrír hlutir til Spákonuarfs en tveir til lands; fyrir Árbakka er Spákonuurfur að öllum hluta, þá næst inn frá Þórlausgardys og í miðja Selvík. Heldur nú áðurskrifaður Guðmundur að hvalinn hafi á fjöru rekið í því takmarki sem máldaginn tilvísar og ákveður (frá Rauðaskriðu til Rafnsár).'

Bjarni bóndi hefur lagt fram bréf frá 1568, þar sem eigandi Bakka lýsir rekaeign jarðarinnar svo að 'Bakki eigi land og reka í Stóruþúfu fyrir innan Rafnsá og hálfá Þrætuvík í reka, og hennar land og reki sé úti Rauðasuntu (svo) eð neðra og þar réttsýnis uppá Sinubrún og svo gagnvart inn í Rafnsá eð efra . . . '.

Í dómsforsendum segja dómara m. a.: 'með því vér vitum að Spákonuurfur eður máldagi er að nokkru leyti fyrir jarðarinnar Bakka landi út frá Rafnsá, er bréf Páls (eiganda jarðarinnar 1568) vill allan frá sneyða, en fáum nú ei fullkomlega að vita hvört hann er að öllu

⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII 468–472.

leyti fyrir þessarar jarðar landi, sakir ókunnugleika þess örnefnis Rauðaskriðu (er í áður skrifuðum máldaga stendur) hvört hún er utar fyrir Bakkalandi en hvalinn rak upp, eður kann sunnar vera . . .' Dómarar biðja Guðmund Hákonarson segja hvar Rauðaskriða sé á þessu svæði, og reynist satt að hún sé 'út frá því plássi sem oftgreindan hval á rak, þann Bjarni að sér tók, þá dæmum vér þann hvalpart eigu Guðmundar Hákonarsonar Þingeyra og Hvamms kirkna vegna, slíkt sem kirkjunum til heyrir eftir máldaganum, og Bjarna Ólafsson skyldugan fullum gjöldum Guðmundi H. syni svara fyrir hvalinn . . . en geti Guðmundur ekki votta leitt um Rauðaskriðu (sem fyrr er téð) þá list oss lögmaður með skynsömum mönnum verði það landspláss yfir sjá og álykti hvar líklegast og réttast sé sú oftnefnd Rauðaskriða vera muni sem máldaginn vísar til, því hún er óbrigðanlega eftir því hann greinir einhvörs staðar um það pláss . . .'⁵

Örnefnin Rauðaskriða og Hrafnhá eru bæði ókunn nú á dögum, og kemur brátt aftur að því máli, en hér er vert að líta á ummæli frá 1708 í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns um reka fyrir heimalandi á Bakka (þar nefndur Litli-Bakki): 'Rekavon lítil af trjávið fyrir heimalandi, en um hvalreka vita menn ógjörla að undirretta, en þykjast heyrt hafa áður hafi hjer hval rekið, og þann hafi eigandi að sjer tekið og síðan hafi dómur á gengið og dæmt þennan hval frá jörðinni til Höskuldsstaðakirkju og annara kirkna, sem eiga ítak í Spákonuurf, og kunna nálægir hjer um ei framar að undirretta.'⁶

Hér er svo að sjá sem menn hafi rámað eitthvað í nefndan 74 ára gamla dóm um hvalinn á Bakkafjöru, og af ummælunum mun mega ráða að Guðmundur Hákonarson hafi haft sitt mál fram og fengið rétt hlut Þingeyrakirkju og Hvamms. Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn höfðu þegar fengið sinn skerf, en hvað um þá á Svinavatni og á Holtastöðum og Mástöðum? (Sbr. síðari skrá bls. 112.)

Hafi Guðmundur Hákonarson haft betur í skiptum sínum við Bjarna bónda á Bakka, verður og að gjöra ráð fyrir að honum hafi tekist að færa viðunandi sönnur á hvar örnefnið Rauðaskriðu væri að finna, og

⁵ Hún. V. Dóma- og þingbækur. 1. Dóma- og þingbók Guðmundar Hákonarsonar og Jóns Sigurðssonar 1621–1648. Þjóðskjalasafni. Í bráðabirgðaskrá safnsins segir að bókin sé eftirrit frá því um 1670. Jón Samsonarson benti mér á þennan dóm.

⁶ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 461–2.

þá á þá leið að hún væri 'utar fyrir Bakkalandi en hvalinn rak upp' eins og segir í dómnum.

Rauðaskriða er þó aftur gleymd í upphafi átjándu aldar, sem sjá má nokkru fyrr í kafla Jarðabókarinnar um Vindhælishrepp; segir þar í greininni um Höskuldsstaði að rekamörkin Rauðaskriða og Þórlaugardys séu óljós 'á þessum dögum hvar vera muni; hefur og ei um þessi rekamörk (sem óviss sýnast) neinn lagaprocess gjörst svo menn viti'.⁷ Þó er varla loku fyrir skotið að Bakkamenn og nágðannar 'undir Brekkum' hafi verið fróðari en Höskuldsstaðamenn um örnefni þar ytra, og víst er að þeir vissu meira en Höskuldsstaðamenn um hinn gamla dóm um hvalreka fyrir Bakkalandi.

Áttatíu árum eftir að skrifari Jarðabókarinnar, Þorsteinn Sigurðsson, 'almúgann hafði saman kallað' til að veita svör um jarðir í Vindhælishreppi, kemur til sögunnar maður sem þykist vita með vissu hvar örnefnunum Rauðaskriðu og Hrafnsá verði fundinn staður. Jónas Benediktsson, prestur á Höskuldsstöðum 1785–1817, lögfestir 12. júní 1788 'Hoskuldstar Beneficium med sierhvóriu tilheyrande'. Í lögfestunni segir m. a.: 'Eiðnið lögfeste eg so miked af Spákonu Arfe, sem bæde þeir eldre og nýrre Máldagar, sem og skrar, Hóskuldstar kyrkiu tileinka, hvór Rettugheit henne eru ad nju med Háyfervaldsens Resolution af 12. Martii 1753 afdrattarlaust tilskilen. Eñ Spákonu Arfur er fyrst á Hraune, fra Fornu Vor og allt til Deyldar Hamars. Þar nærst vestur mille Laxaar og Fossár, þá frá Raudu Skridu (under Kroksbiarge) til Hrafnsaar, er fellur skamt innan Litla backa,⁸ þa frá Hellirs- wyk (er liggur nærst fyrer iðan Hvalbwðar Tánga) til markz vid Fiñstade, nf. i Gullhnóttswyk). Fyrer Fiñstodum er fiñdeildt, hverfa 3 hlutir til Spákonu Arfs, eñ 2 til lands, Eñ Rekatakmark millum Fiñstada og Hóla, er Sandlækiar Ós. Fyrer Aarbacka er Spákonu Arfur ad óllum hluta, millum Hrafndals aar og Selatánga. Þá frá Þorlaugardis, sem stendur fyrer Lækiardal, a backanum, sunnan fram, og i midia Selvyk'.⁹

Samkvæmt ummælum séra Jónasar hefði Hofsland átt að vera innan

⁷ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 438.

⁸ *skamt innan* er skrifað ofan línu, en í línu er strikað yfir: *millum Skeggjastada og*. Sá bær er næst fyrir norðan Bakka (Litla-Bakka). Króksbjarg er kennt við nyrsta bæ undir Brekkum.

⁹ Á undan *suðan* stendur fyrer yfirstrikað, en *fram* er skrifað ofan línu á eftir *suðan*. Kirknaskjöl Húnavatnssýslu. K.XX2. Þjóðskjalasafni. Nánara um lögfestuna hér á eftir á bls. 128.

marka Spákonuarfs. Í máldaga Hofskirkju 1318 segir að kirkjan eigi hálfra heimajörð, og meðal tekna telst 'skurdr af hual huorium er þar kemr'. En í tveimur síðari máldögum frá fjórtándu öld er nánar til tekið um þetta: 'hualtollar fra fossa (skr. fossar) og til deylldar hamars hualvætt og syngia Lof messu' (máldagi 1360), og 'skurdr af hual huorium er þar kiemur j millum forssär og deylldar hamars' (máldagi 1394).¹⁰ Árið 1829 rak hval fyrir Hofslandi, og töldu Spákonuarfar sig eiga þann hval, en skömmtuðu Hofskirkju hálfra vætt.¹¹

Örnefnin Rauðaskriða og Hrafnsá finnast ekki á örnefnaskrá af þessu svæði, og Sigurður hreppstjóri Björnsson á Örlygsstöðum, sem er borinn og barnfæddur á næsta bæ við Króksbjarg árið 1901 og hefur alið allan sinn aldur á þessum slóðum, hefur staðfest að enginn kannist við Rauðuskriðu undir Króksbjargi.¹² En að því er ánni viðvíkur segir hann: 'Hafsvallaá (Hrafnsvallaá) fellur til sjávar skammt fyrir sunnan Bakka'. Í örnefnaskrá Bakka er áin einnig nefnd Hafsvallaá og kemur það heiti heim við nafn eyðibýlis þar skammt undan, sem hefur og verið kallað Hafursvellir og Hrafnsvellir. (Páll Kolka, Föðurtún, 1950, bls. 33. 'Hofsvellir' á Uppdrætti Íslands, bls. 41 og 42, er annað hvort prentvilla eða lagfæringartilraun. Í Jarðabók Á.M. og P.V. stendur Hafsvellir). Nafnmyndin Hrafnsvallaá hlýtur að styrkja þann grun að þetta sé sú á sem nefnd er Hrafnsá í hinum fornu heimildum. Hins vegar má það ekki villa neinn að sú á sem kemur ofan úr Hrafndal fyrir sunnan Spákonufellsborg og fellur í sjó spölkorn fyrir sunnan Höfðakaupstað, heitir Hrafná (og Hrafndalsá). Hún kemur rekamörkum Spákonuarfs ekki við.

4. 'Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði', segir í skránni um næsta rekamark. Hellisvík er nær beint vestur af bænum á Harastöðum að sögn kunnugra.¹⁴ En 'til móts við Finnsstaði' merkir að landamerkjum Harastaða og Finnsstaða.¹⁵ Þetta rekamark nær því ekki yfir

¹⁰ *Íslenzkt fornbréfasafn* II 469 og III 172 og 551. Eftirrit frá 17. öld í Biskupsskjalasafni nr. 3 4to.

¹¹ *Saga Skagstrendinga og Skagamanna* eftir Gísla Konráðsson. Reykjavík 1941. Bls. 105–107. Sjá nánar hér á eftir á bls. 129.

¹² Sbr. örnefnaskrár Bakka og Harrastaða. Örnefnastofnun Þjóðminjasafns Íslands.

¹³ Bréf dagsett 3. september 1978.

¹⁴ Reynir bóndi Davíðsson á Neðri-Harastöðum og Sigfús Haukur Andrésson.

¹⁵ Hér bætir sr. Jónas við: nf. í Gullhnóttswyk. — Kemur það heim við landamerkjalyfsingu í svo nefndu Finnsstaðabréfi frá 1387 (nema örnefnið er afbakað

nema hluta af Harrastaðafjöru, varla meira en eins og einn km að lengd.

5. 'Fyr Finnsstöðum er fimmdeilt ok hverfa þrír hlutir til Spákonu- arfs, en tveir til lands.' Hér er bætt við að heimildarmönnum beri ekki saman um þessi skipti, og segðu sumir að þar væri þrískipt og fylgdi þriðjungur landi. Í síðari heimildum er ekki minnst á þennan ágreining, en eingöngu talað um skiptingu í fimm hluti og þar af tvo til lands. Þetta staðfestir og Þorgils Ólafsson, þá er hann selur Finnsstaði 1387: Sagði Þorgils fimmdeildan hvalreka fyrir Finnsstöðum ok hyrfi tveir hlutir til lands en þrír til kirkna.¹⁶

6. Næst segir: 'Fyrir Árbakka er Spákonuarfr at öllum hluta, en engi milli Finnsstaða ok Árbakka.' Hér er tekið fram, og hvergi annars staðar, að Spákonuarfur sé hér að öllum hluta; ekki af því að það sé óvenjulegt, heldur aðeins sökum þess að næst á undan er sagt frá skertri rekæign.

Árbakki er næsta jörð fyrir sunnan Spákonufell, og þau ummæli skrárinnar að enginn Spákonuarfur sé milli Finnsstaða og Árbakka merkja að Spákonufellsfjörur eru undanskildar Spákonuarfi.

7. Sjöunda og síðasta rekamark Spákonuarfs er frá Þórlaugardys til Selvíkur. Tekið er fram að Þórlaugardys standi fyrir Lækjardal á lækjarbakkanum fyrir sunnan. Dysin er löngu týnd, en Lækjardalur er skammt fyrir sunnan Laxá í Refasveit og fellur lækurinn til sjávar rétt fyrir sunnan ós Laxár. Dysin hlýtur að hafa verið skammt frá sjó úr því að við hana er miðað um rekamark. Selvík er fyrir neðan Svan- grund, sem sést á uppdrætti.¹⁷

Fara mun nærri að samanlagt hafi Spákonuarfur náð yfir um tuttugu kílómetra af fjörum fyrir landi nær jafnmargra jarða að nokkru eða öllu leyti. Jarðirnar eru þessar taldar norðan frá Hrauni:

---

hjá sr. Jónasi): Item landamerki millum finnzstada ok harrastaða. rettsyni or fuglstapa þeim er stenör j midri gullhellis vik og wpp i klettinn ok or klettinum rettsyni i klofua steina. ok or klofua stæinum rettsyni j mosakellduna firir sunnan höl . . . *Islandske originaldiplomer indil 1450*, udg. af Stefán Karlsson, Kbh. 1963, App. 13, bls. 426–7. Í örnefnaskrá Harrastaða og Harrastaðakots segir um landamerki Harrastaða og Háagerðis, sem upphaflega hefur verið afbýli í Finnsstaðalandi: Syðst þar sem landamerki Harrastaða og Háagerðis liggja að sjó er hamar, sem sjór fellur að. Í þenna hamar er helliskúti nefndur 'Gullhellir'. Næsta vik að norðan er Gullhellisvík . . .

¹⁶ Finnsstaðabréf, sama og næst á undan.

¹⁷ Uppdráttur Íslands. Aðalkort, bl. 4. Mið-Norðurland. 1:250.000.

1. rekamark: Hraun (að nokkru leyti);
2. rekamark: Saurar (að öllu leyti), Kálfshamar (að öllu leyti), Sviðningur (að öllu leyti), Björg (að öllu leyti);
3. rekamark: Krókur (að nokkru leyti?), Hróarsstaðir (að öllu leyti), Kurfur (að öllu leyti), Örlygsstaðir (að öllu leyti), Hof (að öllu leyti), Skeggjastaðir (að öllu leyti), Bakki (að nokkru leyti). Hér er gjört ráð fyrir að nyrðra takmarkið, Rauðaskriða, sé í (eða undir) Króksbjargi eins og séra Jónas Benediktsson þóttist vita, og að Hrafnsá hafi að fornu verið nafn þeirrar litlu ár 'skammt innan' Bakka, sem nú nefnist Hafsvallaá og Hrafnsvallaá.
4. rekamark: Harastaðir (að nokkru leyti);
5. rekamark: Finnsstaðir (fjörur að öllu leyti, en hlutur í hval að nokkru);
6. rekamark: Árbakki ('að öllum hluta');
7. rekamark: Neðri-Lækjardalur (að nokkru leyti?), Sölvabakki (að öllu leyti), Svangrund (að nokkru leyti?).

Nú skal gjörð nokkur grein fyrir Spákonuörfum skrárinnar:

1. Hvammur í Vatnsdal. Kirkja var þar að fornu og átti hún 'þrjá hluti í heimajörðu' samkvæmt máldaga 1318. Í máldaganum er Spákonuarfs ekki getið.¹⁸ (Hins vegar eru Hvammverjar einnig meðal erfingja samkvæmt seinni skrá, og kemur nánar að henni hér á eftir).
2. Höskuldsstaðir. Kirkjustaður og kirkjueign (beneficium). Í máldaga frá 1318 og síðar er rekamörkum lýst á sömu leið sem í hinni fornu skrá, en staðurinn er sagður eiga fimmtungi minna en helming í Spákonuarfi, og sama segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í byrjun 18. aldar.¹⁹ Þetta er talsvert meira en vera ætti samkvæmt þessari skrá og miklu meira en segir í síðari skrá, og virðist ekki hafa verið virt síðar á öldum og e. t. v. aldrei (sjá hér á eftir á 127.–8. bls.).
3. Gunnsteinsstaðir í Langadal. Bóndakirkja. Spákonuarfs er ekki getið annars staðar en í þessari skrá, enda væri þess ekki að vænta, þar sem hlutur Gunnsteinsstaða er að lokum sagður kominn í eigu munklausturs (Þingeyraklausturs).
4. Þórarinn Þorfinnsson er eins og fyrr segir ókunnur maður, og eru

¹⁸ *Íslenzkt fornbréfasafn* II, bls. 476.

¹⁹ *Íslenzkt fornbréfasafn* II, bls. 470–471, III, bls. 170–172, 532–3, 599–601, og í rekaskrá Höskuldsstaða Ísl. fbrs. III 601 (1395), og í skrá Holtastaðakirkju *Ísl. fbrs.* III, bls. 654; hefur og verið nefnt í Registri Egils biskups, sbr. *Ísl. fbrs.* IV, bls. 12; *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 436–8.

engar aðrar heimildir um hann eða eign hans í Spákonuarfi, og hlutur hans kominn í eigu munkna eins og hlutur Gunnsteinsstaða, þegar skjalið var skrifað.

5. Mýramenn eru og ókunnir. Þrír bæir í Húnavatnspingi koma til greina: 1. Mýrar í Hrutafirði (Miðfjarðarhreppi), 2. Efri-Mýrar og 3. Neðri-Mýrar í Engihlíðarhreppi. Úr því að Mýramenn eiga að skipta í helminga með sér, er eðlilegt að líta svo á að um sé að ræða tvo bæi, og þá Efri- og Neðri-Mýrar.

6. Másstaðir í Neðra-Vatnsdalshreppi. Bóndakirkja. Aðrar heimildir um ítak í Spákonuarfi eru síðari skrá (sjá hér á eftir) og máldagar 1318 og 1360, og segir í báðum máldögum að kirkjan eigi sextánda hlut í Spákonuarfi.²⁰ Er það í samræmi við síðari skrána, ef reiknað er samkvæmt ummælum hennar.

7. Svínavatn í Svínavatnshreppi. Bóndakirkja. Ítaks í Spákonuarfi er ekki getið í máldaganum 1318, en hins vegar í síðari skrá (sjá hér á eftir), Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, og í lýsingu Auðkúluprestakalls frá 1873. Segir í sóknarlýsingunni að Svínavatn eigi sextánda hlut úr Spákonuarfi, og kemur það heim við reikning samkvæmt síðari skránni. En í Jarðabókinni er sagt að kirkjunni sé eignað rekaítak í Spákonuarfi; menn viti ekki hve mikið, en þó hafi það verið brúkað í manna minni.²¹

8. Spákonufell. Bóndakirkja, og á kirkjan hálf heimaland og reka hálf segir í máldaga 1318, en ekki er þar nefndur Spákonuarfur, og ekki heldur í máldaga 1394, sem telur þó upp ýmisa viðreka, og segir að lokum: slíkt í öðrum rekum sem skrár og skilríki ganga til.²² Þess er og ekki getið í Jarðabók Árna og Páls að Spákonufell eigi í Spákonuarfi, og ekki í lýsingu Hofsprestakalls frá 1840.²³ Spákonufellsmenn eru hins vegar meðal Spákonuarfa í síðari skránni, og þá með stórauðinn hlut, og kemur það heim við máldagaeftirrit frá 1724 (sjá bls. 129).

9. Ey en syðri (Syðri-Ey) í Vindhælishreppi. Í Jarðabókinni segir að þar hafi verið bænhús til skamms tíma.²⁴ Aðrar heimildir um ítak í

²⁰ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 475–6, III 161.

²¹ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 474; Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 335–6; Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf. 1839–73, I (1950) bls. 98.

²² Íslenzkt fornbréfasafn II 469–470 og III 551–2.

²³ Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 451–2; Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf. I (1950) bls. 166; sbr. og máldaga frá 1724, sjá bls. 128 hér á eftir.

²⁴ Jarðabók Á.M. og P.V. VIII 439–440.

Spákonuarfi eru engar. Í eldri skránni segir undir lokin að munkar eigi nú Eyjar hluta.

10. Þingeyraklaustur (munkar). Aðrar heimildir um hluta þess í Spákonuarfi eru seinni skráin og Sigurðarregistur frá 1525. Í registrinu segir að klaustrið eigi svo mikið í Spákonuarfi sem finnist í máldögum klaustursins og þeirra kirkna er eigi þar í móts við.²⁵

Í títt nefndri síðari skrá um skipti Spákonuarfs í AM 278b 4to eru skiptin orðin mun einfaldari og þar hefur orðið nokkur breyting á eigendum og eignarhlutum. Aldur þeirrar skrár er reyndar óviss, þó að hún sé augljóslega yngri en hin forna skrá. Líklegt má samt þykja að hún sé ekki yngri að uppruna en frá fyrsta fjórðungi fjórtándu aldar. Til þess benda lokaorð hennar um helmingaskipti tiltekins hluta milli munka og Hvammverja (þeir ór Hvammi). Þingeyraklaustur eignaðist alla jörðina í Hvammi árið 1326, og eftir það er varla um að ræða að munkar deili hval með þeim úr Hvammi.²⁶ Í sömu átt bendir að samkvæmt máldaga 1318 átti Músstaðakirkja, eins og áður er getið, ¹/₁₆ hlut í Spákonuarfi, og er það í samræmi við skiptingu síðari skrárinnar.

Síðari skrá um skipti Spákonuarfs hljóðar svo:

Í helming skal skipta Spákonuarf. Eigu þar annan hlut Höskullstaðamenn ok Spákonufellsmenn. Þá skal enn skipta í tvá staði, eigu þá munkar annan hlut, en þá skal enn skipta í tvá staði, eigu þeir frá Svínavatni ok af Holtastöðum annan hlut at helmingi hvárir, en annan eigu Músstaðamenn hálfan, en munkar ok þeir ór Hvammi hálfan at helmingi hvárir.²⁷

Til hefur verið heldur yngri skrá um þessi skipti Spákonuarfs og fylgir þar lýsing rekamarka. Sjálf skiptin eru samhljóða þeim í AM 278b 4to, nema hlutur Músstaðamanna er óljóst orðaður: 'En eiga þá Músstaðamenn annan hlut'. Rekamörkin eru og hin sömu og í fyrri skránni í AM 279a 4to, en felld eru niður ummæli um eigendur reka í fyrsta rekamarki eftir því hvort *út festir* eða *inn rekr í hóp*, og sömuleiðis tilvitnunum til Karls ábóta og Eyiúlfs Einarssonar og ekki sagt neitt um hvar Þórlaugardys sé að finna. En að lokum er þess getið að í Spákonuarfi eigi Höskuldsstaðakirkja fimmtungi minna en helming. Kemur nánar að því síðar.

²⁵ Íslenzkt fornbréfasafn IX 315–316.

²⁶ Íslenzkt fornbréfasafn II, bls. 580–581.

²⁷ Íslenzkt fornbréfasafn II 248–251. Rekaskrá um Skagaströnd (AM 278b 4to, brot).

Þessi skrá var skrifuð upp í Skálholti 1711 og aftur 1712 eftir 'gamalli kálfskinnskrá', og votta Árni Magnússon og Þórður Þórðarson og þrír menn aðrir í fyrra skiptið og Árni og Þórður einir í síðara sinnið að rétt sé skrifað. Árni bætir við í fyrra skiptið: 'Skrána sem hier er uppskrifud, atte Anno 1711. Biarne Sigurdzson ä Heynese, eigande Holltastada, og hefur sögd skrä leingi fylgt Holltastada skiölum'.

En í síðara sinnið bætir Árni við m. a.: 'Schedula pergamena Biarna Sigurdzsonar um Spakonu arf, er ritud med sömu hende sem önnur Schedula pergamena um Spakonu arf, hver fyrrum hefur tilheyrnt Höskuldstada kirkiu'. Í vottorði sínu láta þeir Árni og Þórður það álit í ljós að kálfskinnskráin sé eftir 'skriftarforminu' að dæma skrifuð 'hier um Anno Christi 1400 eda nockru sidar'.

Uppskriftirnar eru nú merktar AM Dipl. Isl. Apogr. nr. 504.

Eins og áður er getið hefur orðið breyting á arfþegum í síðari skránni, hafa nokkrir fallið niður og einn bætst við. Horfnir eru þeir arfþegar sem getið er um í fyrri skránni að munkar (þ. e. klaustrið) hafi tekið við af. En ekki verður nú séð hvernig stendur á hvarfi Mýramanna. Holtastaðamenn eru hins vegar nýir hér meðal Spákonuarfa. Á Holtastöðum var bóndakirkja. Ekki er getið Spákonuarfs í máldaga kirkjunnar frá 1318, en í máldögum hennar frá 1360 og 1394 og 1461 er lýst mörkum Spákonuarfs, án þess að hlutur kirkjunnar sé til tekinn. Hins vegar segir í sóknarlýsingu frá 1839 að Holtastaðakirkja eigi sextánda hlut í Spákonuarfi.²⁸ Kemur sá eignarhluti heim við síðari skrána ef reiknað er samkvæmt skiptingu hennar. Í grein Jarðabókarinnar um Holtastaði er Spákonuarfs aftur á móti alls ekki getið.²⁹

Auk þeirra níu eigenda Spákonuarfs sem taldir eru í fyrri skránni og þeirra sjö sem síðari skráin nefnir, og eru að mestu leyti hinir sömu, geta aðrar heimildir um tvo. Í grein Jarðabókar Árna og Páls um Giljá í Vatnsdalshreppi fremra er sagt að það séu munnmæli að 'hálfkirkjan eigi rekahlut í Spákonuarfi; enginn man að þess hafi ábúendur nje eigendur notið'.³⁰ Í svo kölluðu Registri Egils biskups á Hólum 1331–41, eins og það er skráð í Sópuði og Dægrastyttingu Gottskálks prests Jónssonar í Glaumbæ einhvern tíma á árunum 1543–93, er lýst rekamörkum Spákonuarfs á sömu leið og annars staðar (fyrri skrá og máldögum), og þar sagt að kirkjan á Tjörn á Vatnsnesi eigi 'fjórðung

²⁸ *Sýslu- og sóknalýsingar Hins ísl. bókmf.* I (1950) bls. 110–111.

²⁹ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 402–403.

³⁰ *Jarðabók Á.M. og P.V.* VIII 295.

í hvalreka og viðreka í Spákonuarfi, enn sextánda hlut af hverju'.³¹ Hins vegar er þar getið kirkna á Másstöðum og í Hvammi án þess að minnst sé á Spákonuarf.

Í fyrri skránni er þess getið, eins og áður segir, hvers Karl ábóta hafi minnt um skipti, þá er hvalur kom á Finnsstaða fjöru. Annars er í hvorugri skránni nefnt hverskonar reka sé um að ræða. Skiptareglurnar sýnast þó eingöngu miðaðar við hval, og svo virðist og skilið af flestum Skagstrendingum og Skagamönnum á átjándu og nítjándu öld. Í munnmælasögu sem getið verður hér á eftir, er þó gjört ráð fyrir hvorutveggja, hvalreka og viðreka.

Eitt höfuðeinkenni Spákonuarfs er að hér er um að ræða tilkall tiltekins hóps eigenda til rekens hvals, hvar sem hann kemur á tilgreindar fjörur. Fjörurnar eru alls sjö, fimm á Skagaströnd, og ein norður við Skagatá og önnur í Refasveit, næst fyrir sunnan Skagaströnd. En skiptin gjöra ráð fyrir mjög misjöfnum eignarhlutum, og sjálf skiptaaðferðin er margbrotin.

Þrátt fyrir flóknar skiptareglur er vandalítið að reikna hlut hvers miðað við hundrað (120) vætta, og er þá vættinni skipt í þriðjunga, þegar svo ber undir. Fyrri menn skiptu vættinni reyndar öðruvísi og skal það sýnt hér á eftir.

Fyrri skrá. Byrjað er á að skipta í fimm hluti og koma þá 24 vættir í hlut. Af fyrsta hlut fá Hvamsmenn $\frac{1}{6}$, þ. e. fjórar vættir. Afgangurinn, tuttugu vættir, skiptist jafnt á milli Höskuldsstaða og Gunnsteinsstaða. Af þeim fjórum hlutum sem eftir eru er tekinn einn hlutur og lagður við hina og síðan er summunni skipt í þrjá hluta, 32 vættir hver. Af fyrsta hlut þessara þriggja rennur $\frac{1}{6}$ til Þingeyra, þ. e. $5\frac{1}{3}$ vætt, og afgangurinn, $26\frac{2}{3}$ vættar, til Höskuldsstaða. Af öðrum hluta fá Gunnsteinsstaðamenn $\frac{1}{6}$, þ. e. $5\frac{1}{3}$ vættar, og afgangurinn, $26\frac{2}{3}$ vættar, skiptist í fjóra staði: $6\frac{2}{3}$ til Gunnsteinsstaða, $6\frac{2}{3}$ til Höskuldsstaða, $6\frac{2}{3}$ til munka og Þórarins (sinn helminginn hvorir, þ. e. $3\frac{1}{3}$ vættar), og $6\frac{2}{3}$ vættar skiptast jafnt milli Mýramanna. Þriðji hlutur skiptist í fjóra staði: 8 vættir til Másstaða, 8 vættir til Svínvatns, 8 vættir til Spákonufells, og 8 vættir skiptast jafnt milli munka og Þórarins.

Til glegggra yfirlits skal nú talið saman hvað kemur í hlut hvers eiganda:

³¹ Íslenzkt fornbréfasafn IV 11.

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir $10 + 26\frac{2}{3} + 6\frac{2}{3} =$	$43\frac{1}{3} -$
3. Gunnsteinsstaðir $10 + 5\frac{1}{3} + 6\frac{2}{3} =$	$22 -$
4. Þingeyrar $5\frac{1}{3} + 3\frac{1}{3} + 4 =$	$12\frac{2}{3} -$
5. Þórarinn $3\frac{1}{3} + 4 =$	$7\frac{1}{3} -$
6. Mýramenn	$6\frac{2}{3} -$
7. Másstaðir	$8 -$
8. Svínavatn	$8 -$
9. Spákonufell	$8 -$

Samtals 120 vættir

Í lok fyrri skrár segir að munkar eigi nú Gunnsteinsstaða hlut og þann er Þórarinn hafði átt og nemur þá hlutur Þingeyraklausturs samtals 42 vættum af hverju hundraði vætta (120 vættum),

Síðari skrá. Fyrst er skipt í helminga og skipta Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn öðrum helmingnum á milli sín, fá 30 vættir hvorir. Þá er hinum helmingnum skipt í tvennt og fá munkar annan helming hans, 30 vættir, en hinum er aftur skipt í tvennt og skipta þeir frá Svínavatni og af Holtastöðum öðrum hlutanum jafnt á milli sín, $7\frac{1}{2}$ vætt hvorir, en hinum hlutanum skipta með sér Másstaðamenn annars vegar og munkar og þeir úr Hvammi hins vegar, $7\frac{1}{2}$ vætt hvorir. Loks skipta munkar og Hvammsmenn sínum hluta jafnt á milli sín, $3\frac{3}{4}$ vættar hvorir. Útkoman verður þá þessi:

1. Höskuldsstaðamenn	30 vættir
2. Spákonufellsmenn	30 -
3. Þingeyrar (munkar) . $30 + 3\frac{3}{4} =$	$33\frac{3}{4} -$
4. Svínvatnsmenn	$7\frac{1}{2} -$
5. Holtastaðamenn	$7\frac{1}{2} -$
6. Másstaðamenn	$7\frac{1}{2} -$
7. Hvammsmenn	$3\frac{3}{4} -$

Samtals 120 vættir

Laurentius biskup gaf Þingeyraklaustri alla jörðina Hvamm í Vatnsdal árið 1326.³² Hafa Þingeyramunkar eftir það getað eignað sér hlut

³² Ísl. fbrs. II 579-581.

Hvamms í Spákonuarfi, svo að hlutur munka af hverju hundraði (120) vætta hefur þá komist upp í 37½ vætt.

Nokkru eftir að eg hafði reiknað hvalskiptin á mína vísu samkvæmt hvorri skránni fyrir sig barst hingað ljósrít af eiginhandarriti Björns á Skarðsá sem er varðveitt í AM 912 4to.³³ Eru þar fyrst skipti Spákonuarfs 'eptir þingeyra skrá' og síðan rekamörk, og er hvortveggja í samræmi við texta fyrri skrárinnar (sjá bls. 102–103). Framhaldið er á þessa leið: 'Þetta er nú skrifad eptir þingeyra skrá, hvar Spakonu arfur er, edur er ecki. Og þetta ber saman vid kirkna Registur Eigils Biskups sem hier skal med fylgia. vm Spákonu arf hvar hann er: Hitt finnur sig sialft þar hann er eigi'. Síðan eru enn rakin rekamörk Spákonuarfs og er orðalag að sumu leyti líkt því sem er í Skálholtsuppskriftunum og sömuleiðis er sleppt nefndri viðbót um fyrsta rekamark og auk þess tilvitnunum til heimildarmanna og ekki nefnt hvar Þórlaugardys sé að finna. En hér er þess einnig getið að lokum að Höskuldsstaðir eigi fimmtungi minna en helming í Spákonuarfi. Björn bætir þá við á milli sviga: 'ber ecki vel saman vid skræna'.

Þessi lýsing rekamarka og viðbót um rekæign Höskuldsstaða eru nær orðréttar eins og prentað er í Íslenzku fornbréfasafni IV 11 eftir Sópuði og Dægrastyttingu séra Gottskálks Jónssonar í Glaumbæ og sagt er vera úr 'Registrum Eigils biskups. Datum M. ccc. xl. iiij.'

Síðar vitnar Björn aftur í registur Egils biskups um þessa rekæign Höskuldsstaða og bætir þá við: 'ad skilia þetta hefur mörqum bagt veitt. Ecki vill þessu og bera samañ vid Þingeyra Rekaskrä, j hvorugu þessu, sem äður er skipt, fä Høskulldzstader xl og viij vættir ür c vættum, sem eru fiörer hluter wr fimtünginum helmingsens, og monnum skilst nær komist Høskulldzstader eigi eñ xij af hundradi'.

Áður en þar er komið hefur Björn reiknað eignarhlut Höskuldsstaða í Spákonuarfi og komist að þeirri niðurstöðu að hann sé rúmar 43 vættir samkvæmt fyrri skrá og sléttar 30 vættir eftir þeirri síðari. (Sjá hér á eftir.)

Björn rekur og hver lönd (eða fjörur) séu þarna utan rekamarka Spákonuarfs, og er það í samræmi við lýsingu rekamarka. Þá kemur: 'Eñ vætta tal af hvoriu einu hundradi Eptir því sem ec skiniadi ad hvor kirkia eyga mætti eptir þessare skrä, sendi eg ydur i haust, med skræni, hvad ec hugsa þier munud hafa, Eñ þö sialfir x fallt betur reykná, Eñ

³³ Handritið er nú komið til landsins og er varðveitt í Stofnun Árna Magnússonar.

se það glatað skal hier að fäst, B. J.s.' Eftir þetta endurtekur Björn skiptakaflann og reiknar jafnharðan eignarhluti í vættum, fjórðungum, mörkum, aurum og örtugum. Að lokum telur Björn upp eignarhlut hvers eins og hefur þá lagt saman hluta þeirra sem áttu tvo eða fleiri.

Skipti Björns á Skarðsá samkvæmt fyrri skrá Spákonuarfs:

»Latum hval ný vera 1 c vættir: þá er í hvorum xxiiij vættir« (þ. e. í hvern hlut af fimm, sem skiptin byrja á. — Dreifðum hlutum hvers arfþega verður hér safnað saman):

1. Hvammur 4 vættir.
2. Höskuldsstaðir 10 vættir,

–	26½ v, 1 f, 6½ m, ½ eyrir, 2½ ört.,
–	6½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug.
Samtals	43 v, 2½ f, 2½ m, 2 aurar, ½ örtug.
3. Gunnsteinsstaðir 10 vættir,

–	5 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
–	6½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug.
Samtals	22 vættir
4. Þingeyrar

5 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 4 vættir
Samtals 12½ v, 1 f, 6 m, 2½ eyrir, 1 ört.
5. Þórarinn

3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
– 4 vættir.
Samtals 7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug.
6. 1. Mýramenn 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug,
2. Mýramenn 3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug.
7. Másstaðir 8 vættir.
8. Svínavatn 8 vættir.
9. Spákonufell 8 vættir.

Að lokum segir Björn: 'Eigi Þingeyrar allan Gunnsteinsstada lut og Þórarins lut, þá fá þeir, með þeim áður átti úr Spákonu arfe eptir þessum skiptum, úr hvorium c. vættum. xliij vættir og örtug: og að auki Hvams lut iiij vættir.'

Leggjum nú saman niðurstöðutölur Björns:

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir	43 vættir, $2\frac{1}{2}$ f, $2\frac{1}{2}$ m, 2 aurar, $\frac{1}{2}$ örtug
3. Gunnsteinsst.	22 vættir
4. Þingeyrar	$12\frac{1}{2}$ v, 1 f, 6 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, 1 örtug
5. Þórarinn	7 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
6. 1. Mýramenn	3 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
2. Mýramenn	3 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug
7. Másstaðir	8 vættir
8. Svínavatn	8 vættir
9. Spákonufell	8 vættir
Samtals	<hr/> 119 $\frac{1}{2}$ vætt, $3\frac{3}{4}$ f, 4 m, 1 eyrir

Hér skortir hálfra mörk og þrjá aura á rétta útkomu, 120 vættir. Skiptum Björns hlýtur því að vera áfátt að einhverju leyti. Skulu þau nú athuguð nánar. Samkvæmt mínum skiptum nemur annar eignarhlutur Höskuldsstaða 26 vættum og $\frac{2}{3}$ vættar. Eins og sjá má hér á undan hefur Björn byrjað á að skrifa $\frac{2}{3}$ vættar skakkt að því er tekur til tveggja öftustu liðanna. Þar ætti að standa: 1 eyrir, 1 örtug, en ekki $\frac{1}{2}$ eyrir, $2\frac{1}{2}$ ört. Er raunar furðuleg yfirsjón að skrifa $2\frac{1}{2}$ ört., því að $1\frac{1}{2}$ ört. er sama og hálfur eyrir og bæri að leggja við hálfra eyrinn á undan, og yrði þetta þá rétt skrifað: 1 eyrir, 1 ört. Þriðja eignarhlut Höskuldsstaða hefur Björn og skrifað svo með réttu. En úr því að áður nefnd villa er þess eðlis sem þegar er frá greint, ætti hún ekki að koma að sök þegar lagðir eru saman arfahlutar Höskuldsstaða, en Björn hefur engu að síður lagt skakkt saman. Réttu útkoman er: 43 v, $2\frac{1}{2}$ f, 3 m, $2\frac{1}{2}$ eyrir, $\frac{1}{2}$ örtug.

Eignarhlutir Gunnsteinsstaða eru rétt skrifaðir og rétt lagðir saman.

Eignarhlutir Þingeyra eru rétt reiknaðir og skrifaðir, en skakkt er lagt saman. Hefur Björn fengið út 6 m og $2\frac{1}{2}$ eyrir í stað $6\frac{1}{2}$ m og 1 eyr. (Frumvillan er fölginn í því að hann fær út $2\frac{1}{2}$ eyri, þar sem hann leggur saman $2\frac{1}{2}$ eyri og $2\frac{1}{2}$ eyri).

Eftirfarandi eignarhlutir eru allir rétt reiknaðir og rétt skrifaðir.

Nú skal prófa hvort samlagning allra eignarhluta, leiðréttra samkvæmt ofan skrifuðu, gjörir rétta útkomu, þ. e. eitt hundrað vætta (120 vættir).

1. Hvammur	4 vættir
2. Höskuldsstaðir	43 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
3. Gunnsteinsstaðir	22 vættir
4. Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug
5. Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
6. 1. Mýramenn	3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
2. Mýramenn	3 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyr., ½ örtug
7. Másstaðir	8 vættir
8. Svínavatn	8 vættir
9. Spákonufell	8 vættir
<hr/>	
Samanlagt	120 vættir

Svipuðu máli gegnir um niðurstöðu Björns um eign Þingeyra í Spákonuarfi, 'eigi Þingeyrar allañ Guñsteinstada lut og Þóraríns lut', að þá eigi Þingeyrar 'med þeim ádur átti úr Spákonu arfe eptir þessum skiptum, úr hvorium c. vættum. xliij vættir og örtug'.

Þessi tala er ekki rétt, hvort sem reiknað er með hinni skökku útkomu Björns á samanlögðum upphaflegum hlutum Þingeyra eða með réttu.

Leggjum nú saman upphaflegan eignarhlut Þingeyra samkvæmt reikningi Björns og Gunnsteinsstaða hlut og Þóraríns hlut:

Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6 m, 2½ eyrir, 1 örtug
Gunnsteinsstaðir	22 vættir
Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
<hr/>	
Samtals	41½ v, 3¾ f, 4½ m, 1½ eyrir.

Nú skulum við enn leggja saman og hafa þá upphaflegan Þingeyra hlut réttan:

Þingeyrar	12½ v, 1 f, 6½ m, 1 eyrir, 1 örtug
Gunnsteinsstaðir	22 vættir
Þórarinn	7 v, 2½ f, 3 m, 2½ eyrir, ½ örtug
<hr/>	
Samtals	42 vættir

Björn heldur nú áfram að reikna skipti og fer þá eftir síðari skránni:

»J̄ ɔdru lægi skipar so ad skipta Späkonu arfi: i helminga skal skipta
 Späkonu arfe: eiga þar añañ lut. vættir
 høskulldzstada m̄ xxx.
 og späkonufells m̄ xxx.
 Þä skal eñ skipta i tvø stadi
 Eýga þä Müñkar añañ lut xxx.
 Eñ þä skal eñ skipta i tvø stadi
 Eýga þeir fra Svijnavatni – viij.
 og af Holltast añañ lut – viij.
 ad helmingi hvørir. Eñ añañ
 eýgu Märstada m̄ hálfan – viij.
 Eñ müñkar og þeir ür – iiij. ij fi.
 Hvañi hálfañ ad helmingi – iiij. ij fi.
 hvorer.«

Þessum reikningi Björns ber algjörlega saman við minn (sjá bls. 115), nema hvað hann skrifar j (= hálfa) vætt og ij (= tvo) fjórðunga í stað ¾ vættar, sem og er rétt.

Á spássíu hefur Björn skrifað: »lätum hval vera 1 c vætter. lx vætter i hvorn helming: Eptir þessum skiptum fá Þingeyrar af hvorium c væ[ttum] xxxvij vætter og j (= hálfri) vætt betur, med Hvams parti: Þessum skiptum vill ekki bera saman vid hin.« Reikningur Björns um hlut Þingeyra, ef Hvamms hlut er bætt við, kemur og heim við minn reikning.

Rekapáttur Grágásar hefst á þessum orðum: »Hverr maðr á reka fyrir landi sínu viðar ok hvala ok sela, fiska ok fugla ok þara, nema þar sé solum selt frá landi eða gefit eða goldit öðrum manni, ok á þá þat hverr sem heimild hefir til.«³⁴ Sá sem átti reka einhverrar jarðar, en ekki jörðina sjálfa, kallaðist rekamaður. Landeigandi þar sem hval hafði rekið, var nefndur landmaður í því sambandi.

Einstakir efnamenn og forráðamenn kirkna og klaustra munu snemma hafa farið að kaupa rekaítök undan jörðum annarra, jafnvel í fjarlægum héröðum. Einnig kom fyrir að jarðeigendur undanskildu reka þeirra jarða sem þeir seldu. Rekaítök hafa síðan gengið kaupum og solum, verið gefin eða hafa erfst margvíslega, og þannig hafa skipti getað orðið margbrotin.

³⁴ Staðarhólsbók. Kbh. 1879. Bls. 510; svipað í Konungsbók, Grágás II, 1852, bls. 123.

Vert er að bera hér saman Spákonuarf og tvö forn skjöl um hvalskipti í sinni sveit hvort, annars vegar austur í Hornafirði og hins vegar suður á Rosmhvalanesi (Miðnesi). Hið fyrra er kallað Skipan Sæmundar Ormssonar eftir fyrstu orðum skjalsins, og er frá árabílinu 1242–1251.³⁵ Hitt nefnist Hvalskipti Rosmhvelinga, og hefur Magnús Már Lárusson leitt líkur að því að það sé frá því um 1300.³⁶

Efni hornfirska skjalsins er það í stuttu máli að fjörur eða leirur utan 30 faðma frá meðalflæðum skuli vera almenningur að því er tekur til hvalreka, en tekið er fram að sá maður sem 'annan leirnareka á þar er hvalr er kominn', skuli 'eiga af honum óskiptum enn fimmta hlut'. Síðan segir orðrétt: »Þaðan af skal honum skipta at iafnaði með þeim mǫnnum er eru í Hornafirði; skal hverr bóndi sá er þingfararkaupi gegnir, hvárt sem hann er landeigandi eða leiglendingur, til telia alla þá menn er þeir gefa matgiöf fyrir, svá ok þá menn er þeir færa fram at öllu, svá at þeir eru til þess skyldir, ef þeir eru þeira heimamenn, svá ok þá menn er þeir veita fyr guðs sakir tólf mánaðr, ok hafa iafn-mikit af hverr maðr at vætta tali, þeira manna er til eru talðir í þessu takmarki. Enn tíunda hlut skal gefa af í fyrstu af óskiptu fátökum mǫnnum. Skulu hreppstíórar ráða hverir þat skulu hafa. Þeir skulu ok skipta öllum hval ok með eið, ef þeir verða eigi á sáttir ella. Tvítugr hvalr ok meiri er til þessa nefndr, en eigi ef minni er. . . . .«

Auðsætt er að staðhættir í Hornafirði hafa valdið því að þessi skipan var gerð, líklega hreppssamþykkt, enda segir í lokin: Allir búendr þeir er lönd áttu í Hornafirði handsöluðu Sæmundar skipan á þessu máli við samþykki allrar alþýðu.³⁷

Allt öðru máli gegnir um hvalskipti Rosmhvelinga, þó að þar virðist einnig um að ræða hreppssamþykkt. Skjalið hefst með þessum orðum: »Þetta er hvalskipti Rosthvelinga, at þann hval sem meiri er en 12 vættir ok hálf vætt ok rekr millum Æsubergs ok Kefluvíkur til móts við Niarðvíkinga, skal skipta í níu staði.« Síðan eru taldir 23 bæir sem eiga ýmist jafnt eða misjafnlega mikið í hverjum þessara níu hluta.

³⁵ AM Dipl. Isl. LXV, 1; *Ísl. fbrs.* I 536–537. Hér á eftir leiðrétt lítið eitt eftir ljósmynd í Palæografisk Atlas. Norsk-isl. Afd. Nr. 47.

³⁶ *Ísl. fbrs.* II, bls. 78–80; *Skírni* 1963, bls. 149–162.

³⁷ 'Oft rekur hvali í Hornafirði; þeir elta síli inn um ósinn, komast þá stundum eigi út aftur, ef fallið er mjög hart á móti, og stranda svo á grynningum. Hornafjörður er víðast mjög grunnur og útfiri mikið . . .' Þorvaldur Thoroddsen, *Ferðabók*, 1959, III 216–217. Sjá og um veiðiskap og aflabrögð í Hornafirði eftir Stefán Guðnason, *Skírni* 1963, einkum bls. 108.

Undantekning eru Útskálar sem eiga í þremur hlutum. Ekki er algjörlega ljóst hvar Æsuberg (eða Esjuberg) er, en Árni Magnússon hefur eftir einhverjum mönnum að sumir telji það vera sama og Hestaklettur í Ósum, en bætir við að Æsuberg heiti nú 'hnúkur eður klettur upp í hrauninu fyrir ofan Hvalvík, sem er þvert yfir frá Kirkjuvogi vestar nokkuð en Hestaklettur.'³⁸ En í stuttu máli segir Árni að 'Rosthvalanes' sé 'á milli Keflavíkur og Hafnavogs, það sem menn nú kalla Suðurnes eða distinctius (nánar tiltekið): Hólmsleiru, Garð, Miðnes, Stafnes.'³⁹

Það er líkt með hvalskipti Rosmhvelinga og Spákonuarfi að tiltekna fjörur eru gjörðar að einni skiptaheild að því er snertir rekinn hval. Í báðum tilfellum er um að ræða einskona sameignarfélag, og í báðum er gjört ráð fyrir misjöfnum skiptum á milli sameignarmanna.

Í hvorugu skjalinu er sagt við hvað þessi misjöfnu skipti eru miðuð. Magnús Már Lárusson hefur í grein í Skírni 1963, Um hvalskipti Rosmhvelinga, komist að þeirri niðurstöðu að þessi skipti hafi verið grundvölluð á stærð þeirra jarða sem hlut áttu í þessum hvalskiptum, eða með öðrum orðum að skiptahlutur hverrar jarðar hafi ráðist af dýrleika hennar að hundraðatali. Þetta má vera, en verður ekki sannað sökum þess hve lítið er vitað um dýrleika þessara jarða að fornu.⁴⁰ Hafi eigendur þessara jarða gjört með sér sameignarfélag um reka fyrir jörðum sínum, virtist ekki óeðlilegt að hlutur hvers eins miðaðist við lengd þeirrar fjöru, sem sá hinn sami hefði lagt fram. Hins vegar kunna fornmennt að hafa lítið svo á að meiri jöfnuður væri að miða við hundraðatölu hverrar rekajarðar.

Spákonuarfur ber ekki með sér að hann hafi upphaflega orðið til sem sameignarfélag jarðeigenda um hvalreka á fjörum sínum. Arfurinn er safn meiri og minni rekaítaka fyrir allmörgum jörðum á Skaga og tveimur í Refasveit (næst fyrir sunnan), líklega alls 18 (sbr. hér á undan bls. 109–110). Rekaítök gátu menn átt hér og þar án þess að eiga hlutaðeigandi rekajarðir. Það litla sem Jarðabók Árna og Páls hefur til þessa máls að leggja, sýnir að hvalreki hefur verið skilinn frá þrem jörðum á Skaga sökum Spákonuarfs, þá er sú bók var skrifuð. Tvær

³⁸ Chorographica Islandica. Útg. Ólafur Lárusson. *Safn til sögu Íslands, annar flokkur*, I. 2. Bls. 58.

³⁹ Sama rit bls. 57.

⁴⁰ Ekki er neitt vitað um dýrleika þessara jarða á líklegum tíma skiptanna, þ. e. á þrettánda öld.

Þessara jarða eru innan rekamarksins milli Laxár og Fossár, en auk þess er sögð nokkur óvissa um hval fyrir Litla-Bakka (þ. e. Bakka), sem hefur verið a. m. k. að nokkru leyti milli Rauðaskriðu og Hrafnárs. En vissulega hefði mátt vænta þess að þetta væri tekið fram um fleiri jarðir á þessum slóðum, þegar þess er gætt að rekamörk Spákonuarfs eru rakin í samræmi við fornar heimildir í greininni um Höskuldsstaði í sömu Jarðabók.

Í lýsingu á rekamörkum Spákonuarfs er eins og áður er getið einu sinni tekið fram að landmaður eigi hlut í reka fyrir landi sínu á mótis við Spákonuarfa, og er það fyrir Finnsstöðum, en heimildarmönnum hefur hins vegar ekki borið saman um skiptahlutföllin. Hvergi annars staðar er vikið að hlut landmanns. Rekaeign Spákonuarfa virðist því vera í frekasta lagi borið saman við svipuð ítök annarra rekaeigenda. Næst er sagt að fyrir Árbakka sé Spákonuarfur að öllum hluta, en enginn milli Finnsstaða og Árbakka. Nú er Spákonufells land og fjara á milli Finnsstaða og Árbakka, og merkja því þessi ummæli að enginn Spákonuarfur sé fyrir Spákonufellslandi. Þetta er þó ekki eins dæmi því að sunnan Árbakka tekur við langt svæði án Spákonuarfs og eru þar nokkrar jarðir og sumar stórbýli áður fyrr, einkum prestsetrið Höskuldsstaðir, en auk þess Syðri-Hóll fyrir sunnan Höskuldsstaði, en fyrir norðan eru Ytri-Hóll, Syðri-Ey, Ytri-Ey, Hafsstadir, Kjalarland og Vindhæli. Spákonufell og Höskuldsstaðir áttu hlut í Spákonuarfi samkvæmt fyrri skránni, og sennilega Syðri-Ey áður fyrr eftir því sem segir í sömu skrá.

Það hefur löngum vakið furðu athugulla lesenda Landnámabókar að þar er ekki nefndur landnámsmaður á meginhluta Skagastrandar eða á milli Holta sem nam Langadal og Mána sem nam norðanverðan Skaga og suður að Fossá. Óvíst er hversu langt norður landnám Holta náði, en ekki hefur það tekið yfir Skagaströnd og líklega alls ekki lengra norður en um Refasveit að Laxá. Á milli landnáms Holta (þ. e. norður frá Laxá í Refasveit) og landnáms Mána eru nálægt því að vera 30 km með sjó fram, og hefur Spákonuarfur verið á fjórum stöðum samtals, fyrir hér um bil helmingi þessa lands. En utan þessa svæðis er Spákonuarfur á þremur stöðum, sem eru nokkru minni samtals að víðáttu.

Þögn Landnámabókar um landnám á Skagaströnd merkir auðvitað ekki að þar hafi verið ónumið land eða almenningur þá er fyrst var skrifað um landnám á þessum slóðum. Bæði á ströndinni og upp til

dala hefur verið byggt frá fornu fari. Sá sem ritaði um landnám á Skaga hefur að líkindum ekki átt kost sögumanns um Skagaströnd, og mun það vera einstakt tilfelli í Landnámabók að skilin sé eftir svo mikil eyða. En ekki eru auðfundin tengsl milli þess og Spákonu- arfs.

Fyrri skáin sýnir skipti eins og þeim var háttað, er skráin var gerð, og er reyndar sagt frá breytingum sem virðast nýorðnar, þar sem munkar hafa þá eignast hlut Gunnsteinsstaða og hlut 'þann er Þórarinn hafði átt'. Lokaorðin um að munkar eigi nú Eyjar hluta koma undarlega fyrir sjónir, þar sem þess er á undan aðeins getið sem sagnar að Eyjunni syðri hafi fylgt tiltekinn hluti, en raunar vantar hér eitt orð eða tvö í textann.

Skiptin hafa síðan haldið áfram að breytast eins og sést af síðari skránni, en ekki verður þess vart að þau hafi tekið breytingum eftir það, nema hvað Hvammshlutur hefur bætst við hlut Þingeyraklausturs eftir að munkar eignuðust þá jörð. Þetta sanna hvalskiptin 1857 (sjá hér á eftir bls. 131). Reyndar er svo að sjá samkvæmt máldaga Höskuldssstaðakirkju 1318 og síðar sem sú kirkja eigi miklu stærra hlut í Spákonuarfi en skrárnar sýna, en óvíst er hvort nokkurn tíma hefur verið skipt í samræmi við það (sbr. áður nefnd hvalskipti árið 1857 og bls. 127–8 hér á eftir).

Eitt er það sem hefur ekki breytst frá fyrri skrá til yngstu heimilda, og er það sjálfur arfurinn, þar eð rekamörk eru ævinlega hin sömu.

Upphafleg skipti Spákonuvarfs hljóta að hafa verið miklu einfaldari en þau eru samkvæmt fyrri skránni og að því leyti svipaðri síðari skránni. Hin flóknu skipti fyrri skrárinnar virðast afleiðing dreifingar, en aftur á móti bera skipti síðari skrárinnar vott um gagngjöra umbyltingu og einföldun, hvernig sem það hefur gjörst.

Skipti fyrri skrárinnar byrja á skiptingu í fimm jafna hluta, og sé miðað við hvalskipti, eins og virðist eðlilegast, koma 24 vættir í hlut af hverju hundraði (þ. e. 120) vætta. Að vísu mætti meta viðreka til hundraða álna og skipta andvirði eftir sömu reglu, en dæmi um slíka aðferð hefur sá er þetta ritar ekki rekist á.

Stefán Karlsson hefur skotið að mér þeirri hugmynd að hinir upphaflegu erfingjar hafi verið fimm og allir jafnréttáir, en arfahlutar þeirra hafi smám saman skiptst margvíslega milli erfingja þeirra og einnig við sölu eða gjöf vissra ítaka, einkum til klaustursins á Þingeyrum og til ýmissa kirkna í Húnavatnspingi eins og fyrri skráin sýnir.

Stefán hefur einnig lagt til skipurit sem veitir yfirlit yfir skiptin eins og þeim er lýst í fyrri skránni (sjá bls. 126).

Samkvæmt þessu hefðu fimm upphaflegir Spákonuarfar átt jafna hlutdeild í hverjum reknum hval á þessum fjörum, 24 vættir hver. Fyrsti hluti skiptist síðan í þrjá staði í tvo tíu vætta hluta og einn fjögurra vætta. En annar hluti skiptist jafnt á milli þriðja og fjórða og fimmta erfingja. Þetta kann að hafa gerst með ýmsu móti, og skal ekki leitt getum að því hér. Þriðji og fjórði og fimmti hluti skiptast síðan ýmislega eins og skipuritið sýnir glögg.

Nú verður ekki neitt vitað um sjálf upptök þessarar miklu rekasameignar. En ætla má að einhvern tíma ekki seinna en á fyrra hluta tólftu aldar hafi auðmaður í Húnavatnspingi náð undir sig öllum þessum hvalrekaítökum. Tímenn má helst marka af því að á dögum Karls ábóta (d. 1212 eða 1213) eru skiptin farin að fyrnast. Rekamörkin (þ. e. rekafjörurnar) eru alls sjö og mynda eina heild, rekaeign, sem skiptist ekki hversu margir sem eignast hluta í henni. Eignarhlutur í Spákonuarfi merkir því tiltekna hlutdeild í hverjum hval sem rekur einhversstaðar á þessar tilgreindu rekafjörur.

Nafn þessarar rekasameignar, Spákonuarfur, er einstakt. Það hlýtur að leiða hugann að Spákonufelli, sem verið hefur með meira háttar jörðum á Skaga. En ekki benda skiptin fremur til Spákonufells en til ýmissa annarra jarða.

Engin víska er fyrir því að heitið *Spákonuarfr* hafi fylgt rekaeigninni frá upphafi. Nafnið kynni að hafa orðið til eftir að Þórdís spákona að Spákonufelli var orðin alkunn af rituðum sögum um 1200 eða snemma á 13. öld. Svo mikið er víst að Þórdís spákona hefur verið Húnavetningum hugleikin í upphafi 13. aldar. En sjálft bæjarnafnið Spákonufell hlaut að verða til þess að upp kæmu sagnir um spákonu á þeim bæ. Væri þetta bæjarnafn ekki á þessum slóðum, hefði mátt láta sér detta í hug að nafnið á arfinum ætti rót sína að rekja til Þorlaugardysjar, sem er eitt af rekamörkum arfsins. Engar sagnir hafa varðveitst um dysina, en ætla mætti að þetta væri leiði völu eða spákonu.

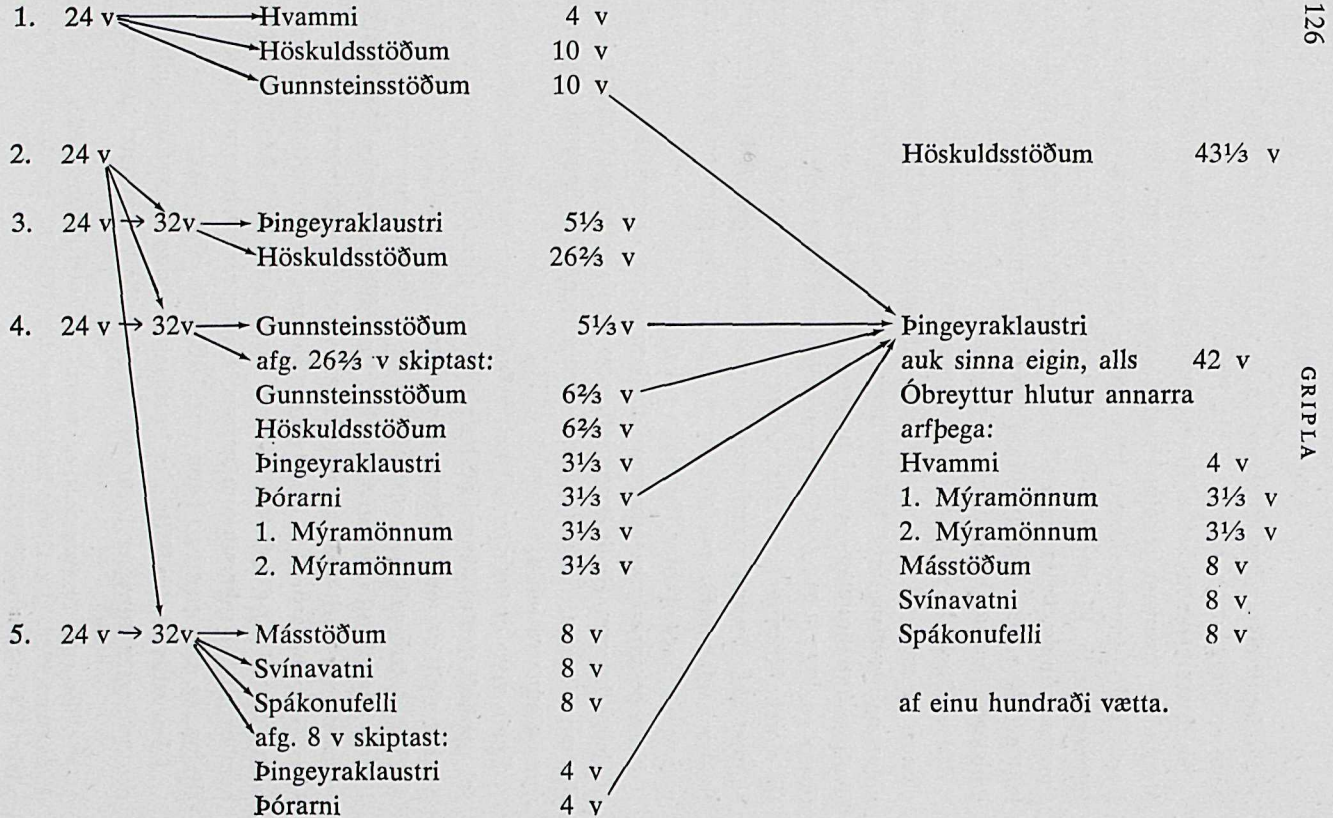
Í Þorvalds þætti víðförla er Þórdísar spákonu að Spákonufelli getið sem göfugar konu, er lætur gott af sér leiða.⁴¹ Í annarri húnavetnskri

⁴¹ *Óláfs saga Tryggvasonar en mesta*. Editiones Arnam. Series A, vol. 1. København 1958. Útg. Ólafur Halldórsson. Bls. 280–300. Enn fremur í *Biskupa sögum I*, Kaupmannahöfn 1858. Bls. 35–50.

⁴² *Íslensk fornrit VIII*, bls. 119–122.

Skipurit um fyrri skipti Spákonuarfs.

sögu, Vatnsdælu, er og talað um Þórdísi spákonu með virðingu, þó að ekki séu dregnar dulur á töfrabrögð hennar.⁴² Í þriðju húnvetnsku sögunni, Kormáks sögu, kveður við annan tón í garð Þórdísar. Er hún fyrst sögð 'illa lynd', og síðan er hún í vísum Kormáks í sögunni kölluð *hás völva, fordæða* og *örg vættur*.⁴³ Engin þessara sagna getur Spákonuarfs.

Þórdís spákona ætti samkvæmt nefndum fornsögum að hafa verið uppi á síðara helmingi tíundu aldar. Hún hefði átt að geta lifað fram á öndverða elleftu öld og tekið kristni. Í elsta máldaga Spákonufellskirkju (1318) er nefnd Þórdís nokkur sem 'gaf kú'. Meira verður ekki vitað um þá konu.

Í þjóðsagna og ævintýrasafni Jóns Árnasonar er saga af Þórdísi spákonu á Spákonufelli og er að mestu leyti um erjur hennar við nágranna sinn, prestinn á Hofi, út af einni á prests sem sótti mjög í Spákonufellsland.⁴⁴ Svo vill til að Jón hefur sjálfur skrifað upp þessa sögn, enda hafði hann alist upp á prestssetrinu að Hofi á Skagaströnd, sonur Árna prests Illugasonar. En um sögnina hefur Jón skrifað: 'munnl. sögn föður míns, ég þá á 6. eða 7. ári.' Á lausu blaði í handriti Jóns eru enn fremur þessi ummæli sem virðast eiga við sömu sögn: 'Þessa sögu heyrði ég ungur, heldur á 6. en 7. árinu, en maður sá sem mér sagði dó þegar ég var á 7. ári. Engan hef ég síðan getað hitt sem kunnað hafi söguna og sannast því hér "að lítið er betra en ekki"'.⁴⁵

Jón Árnason var fæddur árið 1819, en faðir hans andaðist 1825. Séra Árni Illugason var fæddur að Borg á Mýrum 1756, en var ungur sendur í fóstur norður að Þingeyrum og dvaldist síðan alla tíð hér og þar í Húnavatnssýslu, nema skólaár sín í Skálholti, m. a. bóndi á Harastöðum og víðar á Skagaströnd áður en hann varð prestur að Hofi.

Í þessari sögn segir að Þórdís gæfi 'ýmsum kirkjum eftir sinn dag hlut í rekum, bæði hvalrekum og viðrekum, í fyrrnefndu takmarki (þ. e. 'norðan af Skagatá og inn að Laxá ytri'), og heitir sá hlutur enn Spákonuarfur í máldögum kirknanna á Höskuldsstöðum, Holtastöðum og

⁴³ *Íslenzk fornrit VIII*, bls. 233, 282–3, 289, 290. Í ágrípi Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (eftir minni) um hinn týnda hluta Heiðarvíga sögu segir: 'Þar getur og um mann nokkurn, son Þórdísar að Spákonufelli (að mig minnir), heldur en um hana sjálfa.' Sjá *Íslenzk fornrit III*, bls. 263.

⁴⁴ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*, safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa, Reykjavík 1966. II 93–95.

⁴⁵ Sama rit, Skýringar og athugasemdir, 570. bls.

Mársstöðum, því þar hafa þá setið vinir hennar'.⁴⁶ Því er bætt við að hún léti Hofskirkju gjalda prests þess er hún hafði deilt við 'í því að hún gaf henni enga reka eftir sig; á því sú kirkja engan reka nema fyrir sínu landi og 'hvalvætt' eða 'skurð' í hval hverjum sem kemur millum Fossár og Deildarhamars', en ekki er það spákonuafur.'⁴⁷

Þá er Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var skrifuð, á fyrstu árum 18du aldar, var Spákonuafur farinn að fynast eins og fyrr er getið, og eru ekki nefndir þar nema tveir gamlir spákonuafur, Höskuldsstaðakirkja og Svinavatns, en bætt við hálfkirkju að Marðargnúpi, sem engin forn heimild styður. Auk þess getur Jarðabók eins og áður er á minnst þriggja jarða á Skagaströnd, þar sem hvalreki tilheyrir Spákonuafri. Sú fyrsta er Litli-Bakki (Bakki í Hofssókn), og hafa heimildarmenn verið í nokkrum vafa. Önnur er Kálfshamar og þriðja Saurar (í Nesjum). Saurar eru rétt fyrir norðan Kálfshamarsvík, en Kálfshamar fyrir sunnan, og eru þessar tvær jarðir í nyrsta rekamarki Spákonuafis á Skagaströnd (milli Laxár og Fossár).

Skömmu eftir miðja 18du öld hefur Höskuldsstaðaprestur farið á stúfana og útvegað sér staðfestingu yfirvalda á þessari rekæign kirkju sinnar, því að í áður nefndri lögfestu Jónasar prests Benediktssonar frá 12ta júní 1788 er vitnað til úrskurðar yfirvalda á þessa leið: 'Einninn lögfesti eg so mikið af Spákonuafri, sem bæði þeir eldri og nýrri máldagar, sem og skrár, Höskuldsstaðar kirkju tileinka, hvör Réttugheit henni eru að nýju með Háýfirvaldsins Resolution af 12. Martii 1753 afdráttarlaust tilskilin.'⁴⁸

Resolution þessa hef eg ekki getað fundið, en ekki er ástæða til að efa vitnisburð sr. Jónasar um hana. Því má bæta við að sökum húsbruna á Möðruvöllum á 19du öld er sama og ekki neitt til af skjölum amtsins frá því fyrir 1874.

Samkvæmt vitnisburði séra Jónasar má ætla að 'Háýfirvaldið' hafi úrskurðað að Höskuldsstaðakirkja ætti fimmtungi minna en helming í Spákonuafri, eða 48 vættir af hverju hundraði (120). Enda þótt nú verði ekki vitað hverjar skrár það eru sem hann vitnar til um leið og

⁴⁶ Holtastaðamenn eru sem kunnugt er meðal spákonuafra á síðari skránni, og mörkum Spákonuafis er lýst í flestum máldögum kirkjunnar. Laxá ytri er sama sem Laxá í Refasveit.

⁴⁷ Sbr. máldaga Hofskirkju, sjá hér á undan á bls. 108.

⁴⁸ Sjá bls. 107 hér að framan.

máldaga kirkjunnar, ber auðvitað að skilja svo að skrárnar hafi verið samhljóða máldögum um þetta. Hins vegar má bæta við að eftirrit eftir máldaga Spákonufellskirkju frá 1724 endar svo: 'Í helminga skal skipta Spákonuarfi, eiga þá annan hluta Höskuldsstaðamenn og Spákonufellsmenn.' Er þetta nær orðrétt eins og í síðari skrá um skipti Spákonuarfs. Þetta eftirrit hefur hlotið staðfestingu Steins biskups Jónssonar og Þorsteins dómkirkjuprests Jónssonar á þessa leið: »Rétt eftir Hóladómkirkjumáldögum framanskrifað að vera vitna að Hólum í Hjaltadal þann 17da desemberis anno 1724. Steinn Jónsson. Þorsteinn Jónsson.«⁴⁹

Ljóst er og af hvalskiptum árið 1857, sem nánar greinir frá hér á eftir, að ekki hefur verið tekið mark á ummælum í máldögum Höskuldsstaðakirkju um eignarhluta hennar í Spákonuarfi, því að þá hefur verið skipt nákvæmlega í samræmi við síðari skrá Þingeyraklausturs (sjá hér á eftir bls. 131).

Gísli Konráðsson segir í Sögu Skagstrendinga og Skagamanna frá hvalreka á Hofslandi vorið 1829: »Varð það þá fyrir Hallvarðsmessu, að hval rak fertugan á Hofslandi á Skagaströnd, og var kallað, að sex kirkjur ættu, Spákonufellskirkja hálfan, en annan helming þessar allar: Þingeyrakirkja, Másstaða- í Vatnsdal, Svínavatns-, Höskuldsstaða- og Holtastaðakirkjur, en Hofskirkja hálfvætt. Var sá reki kallaður Þórdísararfur og mælt, að Þórdís spákona hafi gefið, er bjó á Spákonufelli, og það er við kennt, og hugði að seiða að Kormáki Ögmundarsyni, að hann biti eigi járn, sem segir í sögu hans. Kom þá til hvalsins Björn Ólsen á Þingeyrum og stóð fyrir honum og Jón prestur Pétursson á Höskuldsstöðum.«⁵⁰

Hætt er við að Gísli misminni um skiptareglurnar, þó að hann fari rétt með nöfn eigenda samkvæmt síðari skránni, þegar Hvammskirkja er frá skilin, en hennar hlutur er þá sem fyrr segir löngu kominn undir Þingeyrakirkju (upphaflega klaustur). Víst er að skiptareglur samkvæmt síðari skránni eru taldar í fullu gildi 28 árum síðar, eins og nánar kemur að hér á eftir.

Gísli segist svo frá að Hofsprestur hafi viljað hafa meira en hálfvætt hvalsins fyrir Hofskirkju, 'en þeir Björn kváðu eigi lög til þess', en þó fór svo að þeir Spákonuarfar sömdu um bætur til handa presti fyrir

⁴⁹ Eftirrit í Ny kgl. saml. 2010 fol. Ábending Jóns Samsonarsonar.

⁵⁰ Gísli Konráðsson, *Saga Skagstrendinga og Skagamanna*. Reykjavík 1941. Bls. 105–106.

átroðning.⁵¹ Þessi hálfra vætt Hofskirkju var og ekki Spákonuarfur eins og fyrr segir.

Í *Norðanfara* nr. 24–25, október 1864, er grein um Spákonuarf eftir einhvern sem kallar sig R. X. Andar þar köldu í garð Spákonuarfa. Hann getur fyrst um fjóra hvalreka, einn fyrir Kálfshamars landi á næstliðinni öld og annan skömmu eftir aldamótin fyrir Hróastaða landi, þriðja nálægt 1807 undir Króksbjargi og hinn fjórða nokkru seinna undan Björgum. Kálfshamar og Björg eru í 2. rekamarki, milli Laxár og Fossár, ásamt Saurum og Sviðningi. Króksbjarg eða hluti af því og Hróa- eða Hróarsstaðir kunna að hafa verið í 3. rekamarki, frá Rauðaskriðu til Hrafnárs. Greinarhöfundur segir landeigendur hafa notið þessara reka átölulaust.

R. X. heldur síðan áfram á þessa leið: »Vorið 1817, hygg jeg fyrst hafa stofnast flokk, Spákonuarfa, í þeirri mynd sem hann hefir síðan byrzt, enda fengu þeir foringjann hygginn og áræðismikinn, þetta vor rákust að Sviðningslandi, undan hafis þjett upp að fjöru 2 reyðarhvalir, voru þeir lagðir banasárum, og strax sent eptir klausturhaldaranum á Þingeyrum, sem kom fljótt sem kunní svo pati fór nú að ganga frá manni til manns, að þetta happ kæmi ekkert klausturjörðinni við, það væri Spákonuarfur tilheyrandi áðurnefndum kirkjum, alþýðu þótti nafnið nístarlegt, enda var það henni óþekkt, enn Spákonuarfar voru bæði fúsir og fallnir til að leiða mönnum fyrir sjónir, að þessi rjettindi kirknanna væru byggð á máldögum þeim sem hefðu jafnt gildi og konunglegrar hátignar lagaboð, þeim er fundu jarðir sínar sviptar allri hvalreka von 'fór ekki að verða um sel', enn allir gáfu sig fangna undir hlýðni þessarar trúar.«

Greinarhöfundur getur síðan um alls fimm hvalreka á Skagaströnd frá 1826 til 1863, þar sem Spákonuarfar hafi dregið undir sig alls sjö hvali, en hafi í eitt skipti orðið að láta í minna pokann. Undantekningin var er þrír hvalir voru veiddir fyrir Höfðahóla landi. Var þar raunar ekki um hvalreka að ræða í venjulegri merkingu, heldur hvalveiði, en auk þess er þessi jörð á milli Finnsstaða og Árbakka (eins og Spákonufell) og því utan rekamarka Spákonuarfs samkvæmt hinum fornu skrá. Greinarhöfundur segir að 'stjórinn' hafi verið beðin úrskurðar um eiganda þessara hvala og hafi hún fallist á að jarðeigendur ættu þá.⁵²

⁵¹ Sama rit bls. 106.

⁵² *Norðanfari* nr. 24–25, október 1864.

Undarlegt er að greinarhöfundur virðist ekki hafa verið kunnugt um sátt landeiganda og Spákonuarfa út af einum þeirra reka sem hann segir frá. Hreppstjórar Vindhælishrepps, þeir Jón Guðmundsson og Árni Sigurðsson, höfðu þó fjórum árum áður birt auglýsingu í Norðra um þetta mál, og er hún á þessa leið:

Vorið 1857 rak 3 reiðarhvali á grunn fyrir Harastaðalandi á Skagaströnd. Fyrir jörðu þessari er kallað, að nokkrar kirkjur í Húnavatns-sýslu eigi allan hvalreka, eins og víðar í Vindhælis-, Skefilstaða og Engihlíðarhreppum, undir nafninu „Spákonuarfur.“

Eigandi jarðarinnar Jón bóndi Jónsson í Háagerði mátti því þetta happ „sjá og ekkert af fá“ en fann sig bæði gamlan og efnalítinn til að láta dómstólana leysa þann hnút upp, hvort hvalrekinn væri með lögum kominn frá jörð sinni og öðrum, er kúra undir slíkum ókjörum; einkum þar etja var, við „ofjarla“ þá, er vísa áttu gjafvörn í málinu.

Það er nú samt ekki víst, hvort Jón bóndi hefði látið þetta kyrrt ef kirknahaldararnir ekki hefði sjeð það ráðlegra, að „slá til heys og haga“ og greitt honum sémilega fyrir þann átroðning af fólki og usla af hrossum sem hann þola hlaut meðan á hvalskurðinum stóð.

Af þessu gjaldi hefir nú Jón bóndi Jónsson fríviljuglega gefið Vindhælishrepps fátækra sjóði 50 rd. næstliðið haust, hvefrrar rausnargjafar okkur undirskrifuðum, þykir vert að minnast opinberlega honum til verðskuldaðs heiðurs, undir eins og við vottum hinum veglynda gjafara þakklæti vort, þeirrar okkur (um stund) fyrir trúuðu fátæku sveitar vegna.

Höfnum 16. marzmánaðar. 1860.

Árni Sigurðsson. Jón Guðmundsson.
hreppstjórar.⁵³

Hér er um að ræða fjórða rekamark Spákonuarfs talið norðan frá, eða eins og þar segir: 'Þá er frá Hellisvík til móts við Finnsstaði.' Þetta rekamark tekur yfir nokkurn hluta af Harastaðafjöllum, og hafi hvalirnir komið þar hafa Spákonuarfar átt þá, svo framarlega sem Spákonuarfur hefði enn talist vera í fullu gildi að lögum. Þó er þess að gæta að Jón bóndi, eigandi Harastaða, hefur samkvæmt Hvalbók Runólfs M. Ólsens (sjá hér á eftir) haldið því fram að hann og Harastaðamenn hefðu rekið hvalina á land, og mætti vera að dómáram hefðu fallist á að þetta hefði verið hvalveiði en ekki hvalreki.

Í svo nefndri *Hvalbók*, Lbs. 3498 4to, eiginhandarriti Runólfs M.

⁵³ *Norðri* 8. ár, 1860, 9.-10., 39. bls.

Ólsens umboðsmanns á Þingeyrum, er fyrst 'Reikningur yfir þá þrjá hvali er ráku fyrir Harastaðalandi . . . 1857.' Er þar lýst skiptum milli Spákonuarfa, og koma þau heim við síðari skrána, þegar Hvammshlut hefur verið bætt við hlut Þingeyra (munka).

Rúmu ári síðar hefur Runólfur skrifað svo látandi eftirmála í bókina:

»Sumarið 1858, hóf Jón bóndi Jónsson í Háagerði, eigandi Harastaða torfunnar fyrir alvöru tilkall til áður umgetinna 3gja hvala, þóktist hann hafa rekið þá á land með Harastaða mönnum og hafði hann og þeir, 14 tals, lagt þá og fest þeim. Jón fékk því امتيð til að setja sr. J. Blöndal á Hofi og Jón umboðsmann fyrir sáttamenn, milli hans og sr. Björns á Höskuldsst. og Jósephs sáttasemjara að Spákonufelli, eptir tvær forgefins sáttatilaunir, komst loks á þeirri 3ðju að Höskuldsst. 9. Aug. 1858, svofeldr privatsamningr á milli Jóns á eina hlið, en á hina sr. Björns, Jósephs og R. M. Olsens, hvörn hlutaðeigendr höfðu þangað fengið. Um sættina hljóðar samningrin svo: Án hliðsjónar af verulegum eða meintum réttindum hverra okkar fyrir sig til áminstra hvala, þá skuldbindum við þrír, jeg Björn pr. Þorláksson, jeg student R. M. Olsen og jeg sáttasemjari Jóseph Jóelsson okkur til að greiða hinum fyrst nefnda, Jóni bónda Jónssyni í Háagerði, fyrir allan þann usla, ómök, átroðning og meinta rétt, er hann álitur sig að hafa heimting á í tilliti til þeirra þriggja hvala, þá summu 122rd silfurs; segjum eitt hundrað tuttugu og tvo ríkisdali silfurs; en svo hann fái, ef mögulegt er, 150rd alls í þessu skyni, lofum við að eiga góðan og kröptugan þátt í, að þeir hlutaðeigendr hvalanna, sem hér eru ekki viðstaddir, greiði honum sameginlega 28rd /: tuttugu og átta ríkisdali /: í viðbót við hina áðurnefndu 122rd; þessari greiðslu skal af oss vera lokið innan næstkomandi Mikaelsmessu í silfurmynt; en það ætlumst við til, að Jón einn njóti þessa, þar við álitum, að þeir sem með honum unnu að drápi hvalanna, hafi frá okkar hendi fengið sanngjarnt endurgjald fyrir starfa sinn. —

Jeg Jón bóndi Jónsson geng að þessum skilmálum, og sleppi öllu frekara tilkalli til hvalanna, eða frekari ómaks og usla-gjalda, og skal ábyrgjast að liðsmenn mínir í drápi hvalanna, og landsetar Harastaða gjöri ekkert tilkall frammar meir til annars, en þeir þegar hafa meðtekið.

Þessum okkar heimuglega samnáingi til gildis, fullrar vissu og staðfestingar, eru okkar allra undirskrifaðra egin handa nöfn, og meðdeilum við hinni settu sáttanefnd í þessu máli, skjal þetta til áteikunar

sem vitundarvotta, hvar við regluleg og ákveðin sáttatilraun nú í dag má niður falla.

Stað ári og degi, sem fyr greinir

J. Jónsson, B. Þorláksson, J. Jóelsson, R. M. Olsen

Til staðfestu undirskrifar hin setta sáttanefnd sem vitundar vottar.

J. A. Blöndal J. Jónsson.«

Samkvæmt reikningi Runólfs komu 1354 ríkisdalir og 48 skildingar til skipta milli Spákonuarfa, þegar kostnaður við hvalskurðinn hafði verið dreginn frá.

EFTIRMÁLI

ARFURINN — KONAN — FJALLIÐ

Undanfarin athugun Spákonuarfs hefur ekki leitt til neinnar niðurstöðu um þá gátu, sem sumum mönnum mun leika mest forvitni á að fá svar við, þá er minnst er á Spákonuarf: Hvernig stendur á því að þetta rekasameignarfélag hefur verið kennt við spákonu eða á að líta á það sem sjálfsagðan hlut að upptök þess hafi verið arfur eftir Þórdísi spákonu? Vera má að Þingeyramunkar hafi trúað því, a. m. k. eftir að komið var fram á ofanverða tólftu öld. Þá hefur vitneskja um rekamörk og skiptingu arfsins enn verið óskráð og varðveitt í minni fróðra manna. Hitt er óvissara hvað þeir hafa vitað um Þórdísi spákonu.

Þó að Þórdís spákona að Spákonufelli væri mér allhugstæð um það leyti sem eg setti saman bókina *Skáldasögur* (pr. 1961), og þó enn frekar á meðan eg skrifaði *To skjaldesagaer* (pr. 1976) 'of et sama far', verður varla sagt að þangað megi rekja upptök áhuga míns á Spákonuarfi. Svo mikið er víst að það var ekki fyrir en síðla sumars 1975 að mér kom í hug að athuga heimildir um Spákonuarf, og olli því heldur sérstætt atvik.

Það var seint í ágústmánuði undir kveld að eg stýrði bíl norður Skagaströnd og var ætlunin að leita náttstaðar í Höfnum. Með mér var kona mín, Sigrún Hermannsdóttir, og systir hennar, Björg. Farið var að skyggja, og fram undan bar hátt dimmt fjall við bláan himin. Við vorum ókunnug, en vissum að leið okkar myndi innan skamms liggja með fram Spákonufelli, og gátum okkur til að þetta væri fjallið.

Allt í einu hrópar Björg: 'Sjáið þið konuna!', og bendir upp á fjallið. Við kona mín sáum jafnskjótt að á endilangri fjallshlíðinni virtist liggja

konu líkneski, efst var andlit með skýrum dráttum, reglulegum og virðulegum, og niður eftir mótaði fyrir öðrum líkamshlutum allt niður á tær. Virtist okkur þessi sýn taka af allan efa um fjallið.

Við héldum áfram ferðinni í hægðum okkar og gáfum konunni auga, leið nokkur stund áður en hún hvarf með öllu.

Okkur hafði strax flogið í hug að þarna lægi konan sem fjallið drægi nafn af. En hvers vegna spákona? Hefði ekki fremur mátt vænta þess að slík konumynd, svo risastór, væri kölluð tröllkona eða skessa, herkona, kerling, gýgur eða stórkona, jafnvel að fjallið hefði verið kennt við Þóreyju, Þórdísi eða Þóru, sem allar má finna í fjallaheitum og kunna að hafa verið nöfn tröllkvenna?

Í fornsögum merkja orðin spákona og völva hið sama, en frummerking sagnorðsins að spá er að sjá og horfa á, og spákona þá sú sem sér fram í tímann og segir fyrir örlög manna og líf, eins og stendur í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók. Skyldi frummerkingin *sjáandi kona* hafa verið til í máli manna á landnámsöld?

Ekki skal eg hætta mér lengra út á hálán ís, en þarna liggur konan á fjallinu og horfir útnorður í haf eins og hún vænti einhvers — eða er hún að gá til veðurs?

Eftir að þetta var skrifað átti eg tal við Þórhall Vilmundarson um nafnið Spákonufell, og kom þá upp að hann hafði minnst á þetta efni í fyrirlestri fyrir nokkrum árum. Hann hafði þá getið þess til að *spá* væri í frummerkingu sinni, að sjá (langt frá sér) og horfa á, sbr. þýska sagnorðið *spähen* og danska *spejde*, sem eru af sömu rót, — í ýmisum örnefnum sem byrja á *spá*: Spátind á Upplöndum í Noregi og Spáarklettur í Færeyjum, — og auk þess annað Spákonufell milli Kollafjarðar og Steingrímsfjarðar. Spáfell* taldi Þórhallur hafa getað breyst í Spákonufell þá er frummerking fyrra liðs hefði verið farin að fynast og fólk þá leitað skýringar á nafninu eða bætt um af ímyndunarafli sínu. Hitt hefði og getað stuðlað að þeirri þróun, að menn hefðu þótt sjá konumynd á fjallinu.

Eftirtaldir menn hafa allir komið eitthvað við sögu ritsmíðarinnar, og á eg þeim að þakka merkilegan fróðleik og margvíslegar ábendingar: Jón Helgason, Jón Samsonarson, Lúðvík Kristjánsson, Reynir Davíðsson, Sigfús Haukur Andrésson, Sigurður Björnsson, Stefán Karlsson, Steindór Árnason, Sveinbjörn Rafnsson og Þórhallur Vilmundarson.